

dr hab. Zdzisława Janiszewska-Nieścioruk, prof. UZ

Zielona Góra, 14.12.2018 r.

Kierownik Zakładu Psychologii Edukacyjnej i Wychowawczej

Instytut Psychologii, Wydział Pedagogiki, Psychologii i Socjologii

Uniwersytet Zielonogórski

R E C E N Z J A

ROZPRAWY DOKTORSKIEJ

pt. *Psychospołeczne uwarunkowania strategii radzenia sobie adolescentów w sytuacji konfliktu społecznego*

autorstwa Beaty Krzaczkowskiej

promotor rozprawy: prof. UW., dr hab. Danuta Borecka-Biernat

Ujęcie ogólne

Oddana do recenzji rozprawa doktorska posiada logiczną strukturą, którą stanowią wyraźnie treściowo powiązane trzy części. W części pierwszej (tak ją umownie określam) – doskonale teoretycznie „obudowującej” podjęty i wyświetlający się w temacie problem badań, wyróżniono cztery rozdziały - 1. *Sytuacja konfliktu społecznego i radzenia sobie*; 2. *Adolescencja okresem kryzysów i konfliktów*; 3. *Rodzinne uwarunkowania strategii radzenia sobie adolescentów w sytuacji konfliktu społecznego*; 4. *Osobowościowe uwarunkowania strategii radzenia sobie adolescentów w sytuacji konfliktu społecznego* (s. 13-124). Zgodnie z oczekiwaniami część druga, to *Metodologia badań własnych* (s. 125-159), a trzecia – *Wyniki*

(s. 160-189) i *Dyskusja, wartość teoretyczna i praktyczna wyników analiz i przyszłe kierunki badań* (190-233). W ramach wskazanych części wyróżniono zatem ogółem siedem rozdziałów – cztery w części pierwszej i siedem podrozdziałów w części drugiej, będącej *de facto* piątym rozdziałem pracy. W rozdziałach – szóstym i siódmym, lokujących się w części trzeciej, wyróżniono odpowiednio pięć i trzy podrozdziały. Tak więc treść każdego z wyróżnionych rozdziałów (zaliczonych przeze mnie do danej części opracowania), również logicznie usystematyzowano, wprowadzając tematycznie uszczegóławiające ich strukturę podrozdziały. Całość rozprawy poprzedza *wstęp* (s. 5-13), a domykają - *zakończenie* (s. 234-236), *bibliografia* (s. 237-245), *spis rysunków* (s. 246) i *aneks* (s. 247-278). Rozprawa liczy ogółem 278 stron, co wskazuje na dobre rozplanowanie kolejno prezentowanych w pracy kwestii, zarówno w części teoretycznej, jak i metodologii, wyników badań i ich dyskusji, wzbogaconej wskazaniem dla praktyki edukacyjnej oraz sugestiami dalszych badań i analiz.

Wprowadzoną przez Doktorantkę strukturę pracy wypada zatem uznać za poprawną; optymalnie i trafnie uszczegóławiającą podjęty temat – *Psychospołeczne uwarunkowania strategii radzenia sobie adolescentów w sytuacji konfliktu społecznego*. Jego teoretyczne opracowanie jest merytorycznie bardzo dobre i wsparte o odwołania do właściwie dobranej/wyselekcjonowanej literatury przedmiotu. Już we wstępie Doktorantka wskazuje na niebagatelne znaczenie i wielowymiarowość konfliktów społecznych, które „...wpisują się w życie człowieka od nieomal początku istnienia ludzkości. Każdy człowiek, to unikalna, niepowtarzalna osobowość, z odrębnym, właściwym sobie systemem potrzeb, postaw, priorytetów, wartości. I choć jedną z głównych potrzeb człowieka służących jego rozwojowi społecznemu jest potrzeba przynależności, kontaktu i więzi z drugim człowiekiem, to jednak czynniki, które stanowią źródło ludzkiego bezpieczeństwa i rozwoju, bywają zarazem przyczyną problemów, nieporozumień i konfliktów, gdy na drodze do realizacji owych potrzeb lub celów jednostki staje drugi człowiek lub pojawia się sytuacja społeczna, która tę realizację znacząco utrudnia lub uniemożliwia” (s. 5). W przywołanym fragmencie, jak też w dalszej treści wstępu i części teoretycznej rozprawy ukazano wysoką złożoność tego zjawiska społecznego, które, jak słusznie podkreśla Doktorantka, wyraźnie ostatnio eskaluje, stając się bardzo obciążającym dla wielu osób problemem, a w szczególności dla adolescentów, zbyt często nie radzących sobie w jego rozwiązywaniu czy choćby ograniczaniu w konstruktywny sposób. Dlatego konsekwentnie nakreśla możliwe strategie eliminowania konfliktów społecznych, przede wszystkim oparte na porozumieniu między ludźmi, ich współpracy, umiejętności współzycia czy współdziałania. W mojej ocenie można także dodać – zaufania

do siebie i innych, jako nieodłącznego elementu kapitału społecznego. Tym bardziej, że w naszym kraju obserwujemy jego stopniową degradację, co skutkuje pogłębianiem się społecznej próżni, której „zasypywanie” jest możliwe poprzez rozwój u obywateli poczucia sprawstwa i znaczenia własnej aktywności. Rozbudowana kultura partycypacji wszystkich obywateli w życiu społecznym, wytworzona na bazie wiedzy o mechanizmach funkcjonowania demokratycznego społeczeństwa oraz świadomości znaczenia współpracy z innymi dla dobra ogółu, skutecznie kreuje zasób, jakim jest kapitał społeczny sprzyjający ograniczaniu konfliktów, ciągle zbyt często przerastających możliwości adaptacyjne dzieci i młodzieży, jak też osób dorosłych (por. Mikiewicz 2011, Czapiński 2015). Brak umiejętności radzenia sobie w trudnych społecznie sytuacjach może być przyczyną cierpienia czy „...*emocjonalnych i somatycznych kosztów życia*” (s. 7) w stresujących czy traumatycznych warunkach. Dlatego podjęcie badań wskazanego problemu, z odwołaniem do trafnie wybranych i analizowanych w części teoretycznej jego koncepcji, wypada uznać za w pełni uprawnione i satysfakcjonująco uzasadnione. Konsekwentnie więc, w toku badań i analiz, co w tej części recenzji pragnę jeszcze zaznaczyć, wskazano na te czynniki środowiska rodzinnego i osobowościowe mające szczególnie istotny wpływ na strategie radzenia sobie przez adolescentów w sytuacji konfliktu społecznego. Przy tym, co również należy zaznaczyć, skupiono się na rzadko eksplorowanej badawczo zmiennej, jaką jest parentyfikacja – zjawisku odwrócenia ról w rodzinie i jego konsekwencjach dla rozwoju i relacji społecznych dzieci i młodzieży. To duży walor podjętych badań, ponieważ parentyfikacja stanowi zbyt rzadko badany w Polsce problem, o słabo rozpoznanych przyczynach, konsekwencjach i praktycznych czy terapeutycznych możliwościach jego rugowania czy choćby ograniczania. Na uwagę zasługują także poddane analizie zmienne osobowościowe – ocena poznawcza, samoocena, poziom lęku, inteligencji emocjonalnej oraz poczucie jakości życia i kontroli adolescentów, słusznie uznane przez Doktorantkę, jako mające istotne znaczenie dla dokonywania przez nich wyboru strategii radzenia sobie w sytuacji konfliktu. Bogaty wachlarz zmiennych i zależności między nimi wyjaśniono czerpiąc z założeń trafnie wybranych koncepcji - rozwojowej teorii sytuacji trudnych Tyszkowej, transakcyjnej koncepcji stresu i radzenia sobie Lazarusa, jak też teorii zasobów Hobfolla, która umożliwiła Doktorantce „...*opracowanie modelu funkcjonowania człowieka w trudnych sytuacjach społecznych, uwzględniającego osobowościowe i środowiskowe zasoby adolescentów*” (s. 11). Badanie sposobów rozwiązywania konfliktów przez adolescentów wsparto na teorii konfliktu Blake’a i Mountona, Rouble i Thomasa oraz Thomasa, w których wyróżnia się pięć strategii

radzenia sobie w sytuacji konfliktowej – rywalizacja, współpraca, dostosowanie, unikanie, kompromis.

I jeszcze jedno, poza wskazanymi w tej części recenzji walorami opracowania, dostrzegam pewną słabość, którą odnoszę czy wiązę z niekiedy zauważanym, tzw. niedopracowaniem językowym tekstu. Nie chodzi tu o błędne odczytanie omawianych konceptów teoretycznych czy nieprawidłowe prezentowanie treści pewnych uzgodnień i analiz lecz o domagające się korekty językowej fragmenty, które po tym „zabiegu” staną się bardziej komunikatywne czy prostsze w odbiorze. Bez wątpienia tę słabość usunie korekta językowa tekstu monografii w wydawnictwie, ponieważ zachęcam Doktorantkę i Promotorkę rozprawy do rozważenia możliwości jej opublikowania.

Ujęcie szczegółowe

Nie mając zastrzeżeń do struktury rozprawy i sygnalizując niekiedy zauważane niedopracowanie językowe tekstu (też błędy literowe), jak też podkreślając walory teoretycznego obudowania podjętego problemu badań i trafności jego wyboru, w tym ujęciu mojej recenzji odniosę się do poszczególnych jej części i rozdziałów, w kolejności w jakiej zostały zamieszczone. Nie będę jednak przywoływać ich treści, co uważam za zbędne, lecz dokonywać oceny i tylko wtedy posiłkować się stosownymi fragmentami, gdy będzie to uzasadnione bądź konieczne. Skupię się zatem na wskazaniu tych kwestii czy zagadnień, które w mojej ocenie warte są odnotowania lub podkreślenia.

Jak już sygnalizowałam w ujęciu ogólnym recenzji, część teoretyczną rozprawy stanowią cztery rozdziały (I-IV, s. 13-124), których treść logicznie ustrukturuowano, prezentując na początek różne ujęcia czy wyjaśnienia istoty konfliktu społecznego, następnie interakcyjnego modelu konfliktów interpersonalnych, kategorii radzenia sobie w sytuacjach trudnych, interakcyjnego paradygmatu stresu i radzenia sobie, teorii zachowania zasobów Hobfolla oraz strategii radzenia sobie w sytuacji konfliktów interpersonalnych. W ten sposób, a więc niemal wiernie, przywołując tytuły kolejnych podrozdziałów pierwszego rozdziału rozprawy – *Sytuacja konfliktu społecznego i radzenia sobie*, pragnę pokazać logiczne jego ustrukturuowanie, jasność wyводу i swoisty „klucz myślowy” zastosowany przez Doktorantkę (bez wątpienia przy wsparciu Pani Promotorki) w prezentacji kolejno podejmowanych kwestii. Zauważana jest bowiem umiejętność selekcyjonowania i refleksyjnego prezentowania określonych, istotnych dla podjętego problemu wątków, z każdorazowym odniesieniem do

specyfiki realizowanych badań i wskazaniem szczególnych walorów pewnych ujęć oraz ich znaczenia dla późniejszych analiz uzyskanych wyników. To bez wątpienia dojrzałe naukowo podejście do studiowanej literatury przedmiotu badań, kompilujące i zarazem różnicujące określone koncepty, umożliwiające wyjaśnienie zmiennych i związków między nimi. Uzgodnienia teoretyczne, co też wypada odnotować, Doktorantka wiąże z badaniami, ale też ich praktycznym znaczeniem dla edukacji czy praktyki pedagogicznej i terapeutycznej. Czerpanie z bogatej literatury, np. publikacji autorstwa Reykowskiego, Baławajder, Cywińskiej, Twardowskiego i in. pozwoliło na dogłębną analizę zjawiska konfliktu społecznego, ze wskazaniem i charakterystyką jego typów, faz przebiegu z opisem stanów końcowych – rozwiązywanie sporów, które stanowią „...wyzwanie edukacyjne i wychowawcze w procesie nauczania i wychowania adolescentów” (s. 17). Pozwoliło także pokazać przemiany w podejściu do tego zjawiska, które nie jest już percypowane tylko w kategoriach negatywnych lecz „może być pozytywnym impulsem zwiększającym efektywność relacji interpersonalnych” (s. 19) i właśnie takie podejście przyjmuje w swej pracy Doktorantka. Uzasadniając jego wybór w podrozdziale – *Interakcyjny model konfliktów interpersonalnych*, podkreśla m.in. wartość i korzystne znaczenie konfliktów o umiarkowanym natężeniu dla partnerów sporu. Odwołując się do publikacji Twardowskiego trafnie rekapitułuje, że zwłaszcza obecnie konflikty są nieuniknione, a nawet konieczne, dlatego sprawą najistotniejszą jest umiejętne radzenie sobie z nimi. Wprawdzie nadal sądzi się, że znaczna część konfliktów ma charakter dysfunkcyjny, to jednak część z nich ma naturę funkcjonalną, a więc przyczyniającą się do wzbogacania doświadczeń jednostki i motywującą do działania. Nie można z góry przesądzać o naturze konfliktu, ponieważ „odmienne punkty widzenia danej sytuacji czy przedmiotu sporu, pobudzają energię i motywację do przezwyciężenia konfliktu, pobudzają kreatywność, zmuszają do logicznego kreowania argumentacji oraz sprzyjają stronom w kształtowaniu własnej tożsamości” (s. 19). To bez wątpienia dobra argumentacja walorów - proaktywnego i koncyliacyjnego znaczenia interakcyjnego ujmowania konfliktu społecznego dla podjętych badań psychospołecznych uwarunkowań strategii radzenia sobie adolescentów w sytuacjach trudnych. Radzenie sobie z trudnościami i konfliktami, jak dodaje Doktorantka, będącymi „...nieuchronną częścią życia i relacji międzyludzkich, stanowi niezwykle ważny obszar dociekań naukowych, by na tej podstawie formułować skuteczne środki zaradcze, aby w procesie nauczania i wychowania młodego pokolenia wyposażyć młodych ludzi w wiedzę i umiejętności służące skutecznemu, ale i etycznemu radzeniu sobie w trudnych sytuacjach społecznych” (s. 21). Dlatego w kolejnym podrozdziale - *Definicje i kategorie radzenia sobie w sytuacjach trudnych*,

wyjaśniono istotę takiej sytuacji i następnie dokładnie scharakteryzowano ich rodzaje czy wymiary oraz zagrożenia jakie niosą, szczególnie dla dzieci i młodzieży oraz możliwe - konstruktywne i destruktywne, sposoby radzenia sobie z nimi. Doktorantka podkreśla znaczenie odporności i wytrwałości w radzeniu sobie adolescentów z sytuacjami trudnymi, przy tym odwołując się do koncepcji Tyszkowej dojaśnia, że wytrwałość, będąc warunkiem pokonywania przeszkód, jest podstawowym składnikiem odporności na sytuacje trudne. I dodaje, nawiązując do podjętego w badaniach własnych problemu, że niebagatelną rolę w kształtowaniu nawyków doprowadzania działań do końca, odgrywa rodzina i szkoła. Tak więc słusznie zaznacza „...istotną funkcję nawyków w regulacji zachowania w sytuacji trudnej oraz wartość wytrwałości w tym zakresie” (s. 24). Korzystne i niekorzystne efekty działania sprzyjają bądź nie rozwojowi zaufania we własne możliwości, pozytywnej samooceny, poczuciu (nie)zależności od innych, postaw lękowych itp. Różne strategie, sposoby radzenia sobie z sytuacją trudną, a więc skoncentrowane na znaczeniu (z podkreśleniem wagi emocji) czy proaktywnym do niej podejściu, z dużym znanstwem – wskazując na ich słabości i walory dla podjętych rozważań, przedstawiono w dalszej części tego podrozdziału. W ten sposób, nawiązując do zrealizowanych badań adolescentów, uzasadniono wybór opisanych teorii radzenia sobie w sytuacji konfliktu dla wytypowanych i analizowanych zmiennych osobowościowych. Teoretyczną podstawą badań, jak już sygnalizowałam w części ogólnej mojej recenzji, stanowiły także teorie odwołujące się do interakcyjnego modelu radzenia sobie w sytuacji stresu i konfliktu społecznego (podrozdział 1.4. *Interakcyjny paradygmat stresu i radzenia sobie*), ponieważ sytuacje te powodowane są nieadekwatnością wymagań środowiska społecznego (zewnętrznych) bądź oczekiwań własnych (wewnętrznych), co sprzyja wzrostowi „...napięcia emocjonalnego związanego z koniecznością podjęcia środków zaradczych, by ów konflikt rozwiązać” (s. 28). Tak więc przez podmiot jest to odczuwane jako sytuacja wysoce stresująca. Dodam, że teorią, która umożliwiła Doktorantce dobre zrozumienie mechanizmów stanowiących podstawę radzenia sobie adolescentów ze stresem była teoria zachowania zasobów Hobfolla umożliwiająca, jak dodaje, wskazanie bardzo istotnego dla skutecznego funkcjonowania w tej sytuacji czynnika, „...jakim jest gromadzenie, ochrona i inwestowanie zasobów psychologicznych...” (s.35). Walory tego konceptu w kontekście badań własnych prezentuje w podrozdziale - *Teoria zachowania zasobów Hobfolla w kontekście radzenia sobie*, a całość rozważań pierwszego rozdziału domyka poprawnie przeprowadzoną analizą różnych, możliwych *strategii radzenia sobie w sytuacji konfliktów interpersonalnych* (podrozdział 1.6), tym samym wyczerpująco satysfakcjonująco omówienie zapowiadanych w jego tytule kwestii.

Podobnie jak w rozdziale pierwszym, również w drugim - *Adolescencja okresem kryzysów i konfliktów*, odpowiednio usystematyzowano jego treść, mimo nie wyróżniania szczegółowych elementów strukturalnych. Tak więc i w tym rozdziale dokładną charakterystykę okresu adolescencji odniesiono do specyfiki badań własnych, a w szczególności do okresu rozwoju (późnej adolescencji: 16-20 lat) objętych badaniem uczniów klas I-IV szkół średnich. To bardzo trafna forma prezentacji badanych przez pryzmat pogłębionej charakterystyki wybranego okresu rozwoju z uwzględnieniem znaczenia w nim kontekstu życia - środowiska rodziny, szkoły czy otoczenia społecznego. Treścią tego rozdziału Doktorantka zachęca do poszerzenia wiedzy na temat prawidłowości, jak też zakłóceń mogących wystąpić w okresie adolescencji, które pozwolą zróżnicowanym specjalnościowo profesjonalistom, a w szczególności rodzicom/opiekunom lepiej zrozumieć przyczyny doświadczanych i przeżywanych przez młodzież konfliktów i problemów wewnętrznych – intrapersonalnych, jak też w relacjach interpersonalnych.

Kolejne dwa rozdziały teoretycznej części pracy, zawierają dokładną charakterystykę *rodzinnych* (rozdział trzeci) i *osobowościowych uwarunkowań strategii radzenia sobie adolescentów w sytuacji konfliktu społecznego* (rozdział czwarty), a więc tych czynników, które, w ocenie Doktorantki, tkwią w rodzinie czy wiążą się z ich osobowością. Owe czynniki, w przypadku środowiska rodzinnego, to jego zasoby wyrażone m.in. w tworzeniu dla dzieci warunków dla zdobywania pozytywnych doświadczeń i własnej aktywności. Co interesujące, szczegółowy opis zasobów rodziny i ich znaczenia dla funkcjonowania i radzenia sobie dzieci i młodzieży w sytuacjach trudnych czy konfliktu zilustrowano na przykładnie badań znanych badaczy tej problematyki – Tyszkowej, Przetacznik-Gierowskiej, Boreckiej-Biernat, Cywińskiej, Sikorskiego (w podrozdziale 3.1. *Zasoby rodzinne adolescentów*). W kontekście problematyki rodziny, w sposób szczególny zajmuje Doktorantkę zjawisko parentyfikacji, przedstawione z dużym znanstwem jego uwarunkowań i negatywnych skutków dla rozwoju i zachowania dziecka, w podrozdziale 3.2. *Parentyfikacja jako wyznacznik rodzinnych determinantów radzenia sobie adolescentów w sytuacji konfliktu społecznego*. I w tym przypadku, przytoczono interesujące wyniki aktualnych badań ukazujących wysoką złożoność tego problemu. Konieczność jego eksplorowania w naszym kraju jest wskazana, bowiem jest on ciągle zbyt rzadko badany i rozpoznawany, zarówno przez profesjonalistów, jak i rodziców/opiekunów. To bez wątpienia istotny powód i zarazem doskonałe uzasadnienie podjęcia badań parentyfikacji i jej związku z umiejętnością radzenia sobie adolescentów w sytuacji konfliktu społecznego. Natomiast osobowościowe uwarunkowania radzenia sobie badanych w takiej sytuacji, jakie w sposób

szczególny zajmują Doktorantkę, stanowią: ocena poznawcza sytuacji stresowej, samoocena, poziom lęku i inteligencji emocjonalnej, poczucie umiejscowienia kontroli i jakości życia adolescentów.

Wskazane zmienne scharakteryzowano i precyzyjnie zdefiniowano w sześciu podrozdziałach czwartego rozdziału – *Osobowościowe uwarunkowania strategii radzenia sobie adolescentów w sytuacji konfliktu społecznego* i następnie poddano badaniom, których metodologię przedstawiono w rozdziale piątym – *Metodologia badań własnych*. Rozdział ten odpowiednio ustrukturowano, zatem kolejno nakreślono cel badań (podrozdział 5.1), ich problemy (podrozdział 5.2) i hipotezy (podrozdział 5.3), zmienne i ich operacjonalizację (podrozdział 5.4), schemat związków między zmiennymi i techniki analizy statystycznej (podrozdział 5.5) oraz metodę badań własnych (podrozdział 5.6). Przy tym ostatni podrozdział również odpowiednio, logicznie ustrukturowano prezentując wyczerpująco bardzo trafnie dobrane narzędzia do pomiaru wskazanych zmiennych – zależnej i niezależnych. W ostatnim podrozdziale (5.7) tej części rozprawy, dokonano charakterystyki badanych adolescentów i opisano przebieg badań z wykorzystaniem wybranych narzędzi. Detaliczny opis ww. rozdziałów uważam za zbędny, zatem skupię się, w mojej ocenie na szczególnie wartych podkreślenia walorach, które uzasadnią moją wysoką ocenę ich zawartości treściowej. Przede wszystkim jest to doskonałe powiązanie celu badań ze sformułowanymi pytaniami badawczymi i przypuszczalnymi na nie odpowiedziami, wyłonionymi zmiennymi i zależnościami między nimi, metodami – narzędziami, niezwykle trafnie dobranymi do ich pomiaru. Dodam, że swoistym domknięciem tej części pracy jest bez wątpienia klarownie przedstawiony model badań oraz wnikliwy opis badanej grupy uczniów (bardzo dużej, bo liczącej aż 265, celowo dobranych osób, w wieku 16-20 lat) szkół średnich ogólnokształcących i technicznych. Precyzja w nakreśleniu celu badań niejako „wyświetla się” w dalszej prezentacji istotnych dla tego rozdziału zagadnień. Tak więc Doktorantka podając, że „*celem badań jest odpowiedź na pytanie (...) dotyczące oceny wpływu wybranych predyktorów na poszczególne strategie radzenia sobie adolescentów w sytuacji konfliktu społecznego*” (s. 125) dodaje, równocześnie uszczegóławiając, iż określać będzie „*zależności pomiędzy preferowanymi przez adolescentów strategiami rozwiązywania konfliktów (w kategorii: rywalizacja, współpraca, dostosowanie, unikanie, kompromis), a wybranymi predyktorami rodzinnymi, do jakich zalicza zjawisko parentyfikacji (w kategoriach: rodzice, rodzeństwo, korzyści) oraz osobowościowymi: oceną poznawczą stresu (zagrożenie, krzywda/strata, wyzwanie), poziomem lęku (jako stanu i jako cechy), poziomem samooceny, poziomem inteligencji emocjonalnej, poczuciem umiejscowienia kontroli oraz poczuciem*

jakości życia adolescentów” (s. 125). Przytaczam ten fragment, aby pokazać jasność i zarazem dokładność wywodu, który znajduje swoją kontynuację w kolejnych ustaleniach – sformułowanych problemach, zmiennych itd. Zastosowana strategia badawcza, to strategia ilościowa, która umożliwiła wyłonienie dwóch grup problemów oraz w oparciu o trafnie wybrane teorie naukowe, ich uszczegółowienie poprzez wyróżnienie w ramach pierwszego – *Czy parentyfikacja, ocena poznawcza stresu, samoocena, lęk, inteligencja emocjonalna, umiejscowienie kontroli oraz jakość życia są predyktorami poszczególnych strategii radzenia sobie adolescentów w sytuacji konfliktu społecznego w kategoriach: rywalizacja, współpraca, dostosowanie, unikanie, kompromis?* (s. 129), siedmiu pytań, o sygnalizowane już w celu badań, zależności między kolejnymi zmiennymi, a w ramach drugiego, dotyczącego zależności związanych z płcią i wiekiem badanych, dwóch szczegółowych, uwzględniających wskazane między nimi różnice. Zarówno zmienne zależne, jak i niezależne, których liczba jest imponująca (ogółem 11 zmiennych, w tym 4 zależne szczegółowe), ich wymiar i zależności między nimi, ustalono z wykorzystaniem równie imponującej liczby narzędzi (ogółem 8), cechujących się wysoką rzetelnością i trafnością diagnostyczną. Do obliczeń statystycznych zastosowano pakiet IBM SPSS; w celu weryfikacji sformułowanych hipotez przeprowadzono analizy istotnościowe z użyciem analiz regresji, współczynników korelacji liniowych oraz testów istotności różnic międzygrupowych.

Prezentacja odpowiedzi na sformułowane problemy/pytania badawcze następuje w kolejnych rozdziałach – trzeciej części rozprawy; w rozdziale szóstym przedstawiono wyniki, a w siódmym ich dyskusję, wartość teoretyczną i praktyczną oraz analizy i przyszłe kierunki badań. Każdy z rozdziałów odpowiednio ustrukturuowano, systematyzując ich treść; w szóstym wyróżniono pięć podrozdziałów: *Opis statystyczny, Rodzinne i osobowościowe predyktory strategii rozwiązywania konfliktów w ujęciu ogólnym i szczegółowym, Podsumowanie wyników badań dotyczących predyktorów strategii rozwiązywania konfliktów przez adolescentów w ujęciu ogólnym i szczegółowym, Różnice międzypłciowe i ze względu na wiek życia badanych w zakresie rodzinnych i osobowościowych predyktorów strategii radzenia sobie*, natomiast w siódmym – trzy: *Dyskusja wyników badań, Wkład w teorię i zastosowanie aplikacyjne, Propozycja dalszych badań*. Całość rozważań domyka zakończenie. Wyniki badań, które pozwoliły ustalić istotne statystycznie zależności między wszystkimi zmiennymi, przedstawiono w sposób nie budzący zastrzeżeń i z pogłębioną analizą oraz interpretacją, czerpiąc z założeń dyskutowanych wcześniej teorii i badań innych autorów. Mimo wielu zmiennych i zależności między nimi, opisu i interpretacji wyników dokonano w sposób dość klarowny, a więc usystematyzowany. Swoistym kluczem tej

prezentacji było odnoszenie wyników do wskazanych strategii radzenia sobie adolescentów w sytuacji konfliktu społecznego w kontekście przyjętego przez Doktorantkę modelu opisującego związek między zmiennymi. Bogaty materiał empiryczny, jak podkreśla, umożliwił przeprowadzenie wielu analiz statystycznych i w ich efekcie ukazanie wyników pokazujących mechanizmy funkcjonowania adolescentów w sytuacjach społecznie trudnych. Wyniki badań wykazały m.in. (nie sposób przywołać wszystkich, zatem skupiam się na wybranych) istotną rolę czy znaczenie kompetencji emocjonalnych adolescentów – uczniów szkół średnich w wyborze strategii radzenia sobie w sytuacji konfliktu, opartych na współpracy i kompromisie. Ma to niebagatelne znaczenie dla praktyki pedagogicznej czy edukacyjnej. Dlatego wypada zgodzić się z refleksją Doktorantki, że „...*koncentracja uwagi rodziców i nauczycieli nie tylko na rozwoju umysłowym dzieci i młodzieży poprzez przekaz jak największej ilości wiedzy i informacji (do dziś tak powszechnie w szkołach stosowanej metody podającej), lecz także na emocjach, na rozwoju empatii i kompetencji społecznych, stanowi konieczny warunek ich prawidłowego i wszechstronnego rozwoju*” (s. 223). Ta kwestia, to bardzo istotny problem współczesnej szkoły, który domaga się szybkiego rozwiązania. Tym bardziej, że jak pisze m.in. Robinson (2009, 2013, 2015), wielość potencjałów ludzi obliguje do weryfikacji dotychczasowego funkcjonowania szkoły. Dodam, że podobnie ma się rzecz z dotąd nie rozwiązany problem stratyfikacji społecznej uczniów, którzy z uwagi na trudne warunki funkcjonowania ich rodzin, oczekują wsparcia w jej przestrzeni (por. np. Czerepaniak-Walczak, Dudzikowa, 2008; Dolata 2006; Szkudlarek 2009, Janiszewska-Nieścioruk 2010). Innym interesującym wynikiem jest wykazanie związku poziomu lęku ze strategią dostosowania, a więc z tendencją do rezygnacji przez badanych uczniów z własnych celów pod wpływem lęku, doświadczanego w relacjach społecznych. Ów wynik wpisuje się, jak słusznie wyjaśnia Doktorantka, „...*w teoretyczne wyjaśnienia Tyszkowej, akcentujące szczególny wpływ wychowania i doświadczeń jednostki w okresie dzieciństwa i młodości na kształtowanie nawyków (wyuczonych sposobów) do reagowania lękiem w trudnych sytuacjach społecznych*” (s. 207). I dodaje, że dzieci lękliwe mają także większe poczucie zależności od innych, gdyż kontakt z nimi zwiększa ich poczucie bezpieczeństwa. Generalizując – wysoki poziom lęku badanych staje się istotnym predyktorem wycofania i dezorganizacji zachowania; skłania ich bowiem do stosowania strategii obronnych, służących zachowaniu poczucia bezpieczeństwa kosztem własnych interesów i celów. Dlatego konieczność działań o charakterze terapeutycznym czy wychowawczym obejmujących wszystkie podmioty angażujące się w różnym stopniu w proces edukacji (całozyciowej) jest aktualnie wysoce wskazana i oczekiwana. Tym bardziej, że wykazano duże walory strategii współpracy, jako

sposobu radzenia sobie adolescentów w sytuacjach trudnych. Dodam, że jest ona najbardziej konstruktywną strategią, bowiem charakteryzuje się wysokim poziomem zainteresowania własnymi celami, jak też celami innych i zadowalającym rozwiązaniem problemu oraz poprawą relacji interpersonalnych (por. s. 235). Nie mniej jednak, jak refleksyjnie kończy swoje rozważania Doktorantka, „...są sytuacje, które wymagają każdego z wymienionych stylów radzenia sobie. Priorytetem (...) powinna być zasada nie krzywdzenia innych, ani siebie, a z uwagi na fakt, iż badania dotyczyły adolescentów, akcentowanie tej zasady staje się istotnym celem wychowawczym (...) młodych osób, które nadal się uczą i kształtują swoje umiejętności i kompetencje społeczne” (s. 235).

Konkluzja

Mając na uwadze wskazane walory pracy, a w szczególności aktualność i wagę podjętych w niej problemów związanych z szeroko analizowanymi psychospołecznymi uwarunkowaniami strategii radzenia sobie adolescentów w sytuacji konfliktu społecznego, przy uwzględnieniu pewnych słabości, wyartykułowanych w części ogólnej recenzji, uznaję, że spełniono warunki określone w art. 13.1. Ustawy z dnia 14 marca 2003 r. o stopniach naukowych i tytule naukowym oraz o stopniach i tytule w zakresie sztuki (Dz. U. z 2003 r. Nr 65, poz. 595, Dz. U. z 2005 r. Nr 164, poz. 1365, Dz. U. z 2011 r. Nr 84 poz. 455, z 2014 r. poz. 1198). Wnioskuje zatem o dopuszczenie Pani mgr Beaty Krzaczkowskiej do dalszych etapów postępowania w przewodzie doktorskim. Ponadto, uwzględniając wskazane w części ogólnej i szczegółowej mojej recenzji, walory rozprawy, proponuję jej wyróżnienie (nagrodzenie) i opublikowanie.

Zdzisława Janiszewska-Nieścioruk
